

uit dan dat van De Jong in *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*. De speculatie over de kansen van de slagkruisers (waren zij gebouwd ...) is moedig en, voorzover mogelijk, stevig gefundeerd. Met de bewering dat de Duitse slagschepen en slagkruisers wanneer zij daadwerkelijk op de vijandelijke verbindinglijnen ageerden steeds 'bijzonder kwetsbaar' bleken kan ik het overigens niet eens zijn.

Tot slot enige detailkritiek. Het lijkt mij dubieus te stellen dat, zoals Teitler op pagina 21 poneert, De Wilde in mei 1939 opstapte als minister van financiën vanwege het slagkruiserplan, al was het hem inderdaad te duur. De Vlootcommissie was geen commissie uit de Staten-Generaal, zoals op pagina 60 gesuggereerd wordt. In deze commissie hadden als gewoon lid zitting parlementariërs en gewezen parlementariërs, als adviserend lid marineofficieren.

Ph. M. Bosscher

L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, XIc, *Nederlands-Indië*, III (Leiden: Martinus Nijhoff, 1986, viii + 751 blz., f150,-, ISBN 90 689 0079 X).

Een trilogie met een climax, zo kan men de drie nu verschenen delen van *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, die over Nederlands-Indië gaan, zonder meer noemen. Het derde en laatste deel, dat L. de Jong over Indië schreef, is naar mijn mening het beste. Deel XIa gaf een zeer uitgebreide voorgeschiedenis van de capitulatie van Nederlands-Indië in maart 1942: deel XIb was gewijd aan de strijd in de Pacific en de ontwikkelingen in Indië zelf van maart 1942 tot het uitroepen van de Republiek op 17 augustus 1945; deel XIc nu behandelt de gebeurtenissen buiten Indië, in Londen, Australië, Ceylon in de periode van maart 1942 tot oktober 1945. Deze uitloop van zes weken geeft De Jong de mogelijkheid de ontwikkelingen in Indië te tekenen en het kabinetsbeleid te bespreken. In de Indonesische archipel werd de strijd onder een andere noemer voortgezet.

Centraal staat in dit deel de Nederlandse afhankelijkheid. In de drie beschreven jaren werd het Nederlandse en het Indische beleid buiten Nederland (in Londen) en buiten Indië (in Londen en Australië) gevormd. Niet alleen de situering bracht afhankelijkheid met zich mee, ook de oorlogsomstandigheden zelf. Aan de hand van tal van gegevens laat De Jong zien hoe zwak Nederland stond en hoezeer het afhankelijk was van een goede inschatting van de houding der geallieerden: van Engeland en de VS, die tot 15 augustus 1945 ieder een deel van de archipel onder hun militair beheer hadden, en van Australië waar de Indische regering zich bevond. Juist aan die inschatting schortte het op het cruciale moment in de zomer van 1945. De Australische regering, die al weinig sympathie had ontwikkeld voor de geëvacueerde Nederlanders door de royale leefwijze van deze groepering en hun onveranderde koloniale houding jegens meegeëvacueerde Indonesiërs, trok in augustus 1945 een eerdere toezegging tot het opleiden van Nederlandse militairen in en verleende stilzwijgend steun aan de staking van Australische havenarbeiders. Het was een totaal onverwachte streep door de plannen van Van Mook.

De overdracht van de militaire macht over de archipel van de VS op de Britten kwam iets minder onverwacht, maar had even nadelige gevolgen: Mountbatten was veel minder gericht op het herstel van de koloniale macht dan zijn Amerikaanse collega MacArthur. Dat hier van 'Brits verraad' sprake zou zijn geweest, een in Nederland vaker gehoorde stelling,

ontkent De Jong ten stelligste: de geallieerden hadden zich alleen gecommitteerd tot het verslaan van Japan, niet tot herstel van enig koloniaal gezag. Wel acht hij het een ernstige omissie, dat de Nederlandse regering bij de eerste openbare formulering van haar Indië-beleid in oktober 1945 deze internationale context volstrekt ongenoemd liet.

De tweede rode draad die zich door het goed vertelde verhaal vlecht, is de algemene onwetendheid ten aanzien van wat zich in de archipel zelf afspeelde. Dit thema kwam ook al in deel XIb naar voren maar wordt nu vanaf de 'buitenkant' nog scherper belicht. Tot 1944 mislukte vrijwel iedere poging om *parties* van de geheime diensten aan land te zetten, mede omdat in 1942 uit louter onwetendheid over de internering van Europeanen besloten was, dat elke *party* geleid diende te worden door een Europeaan. Blauwogige blonde Friezen landden als geheim agent op Java, waar elk beeld van de blanke Europeaan als het ware was uitgewist! Het is deze algemene onwetendheid geweest, die Van Mook cum suis de invloed van de Japanse bezetting op de groei van het nationalisme en de kracht van de jonge Republiek heeft doen onderschatten. Men opereerde als blinde buitenstaander in een niemandsland en bleef vertrouwen op de samenwerking met de oude inheemse elite. Dat de behoudender regering en de altijd al weinig geïnteresseerde publieke opinie in Nederland nog minder wisten en begrepen, was een verklaarbaar maar schrijnend gevolg.

Deze twee thema's, de algemene onwetendheid ten aanzien van het nationalisme en de afhankelijkheid van het buitenland, hebben zoals bekend in de periode 1945-1949 een doorslaggevende rol gespeeld; zij blijken ook al in de minder vaak beschreven jaren 1942-1945 kenmerkend te zijn geweest. Voor hen, die zich met de Indonesische kwestie bezig houden, is dit deel dan ook verplichte literatuur. Alle tegenstellingen in die kwestie, zowel tussen de Republiek Indonesia en Nederland alsook intern in Nederland gaan op deze jaren terug: de tegenstelling militair versus burgerlijk bestuur is al te vinden bij Van Mook versus Helfrich, commandant van de Nederlandse militairen in het Oosten (Ceylon) en Furstner, in 1942 als minister van marine met het militair oppergezag bekleed; de tegenstelling Den Haag-Batavia na 1945 was een versterking van de tegenstellingen binnen het Londense kabinet over de 7 december-verklaring in 1942, waarbij Van Mook veel verdergaande toezeggingen wilde doen dan de meeste van zijn collega's. In De Jongs gedetailleerde verhaal over de totstandkoming van die verklaring komt dit nog eens duidelijk naar voren.

Hij doet dit verhaal overigens met een scherp oog voor het 'detail humain': de hoofdrolspelers worden steeds met enkele woorden getekend, Van Mooks werkdrijf en energie onder meer aan de hand van zijn reisschema's. Die energie blijkt ook uit de vele rapporten, die deze soms op één dag schreef en waaruit De Jong geregeld citeert. Terecht: zij geven niet alleen een duidelijk inzicht in het beleid maar zijn op zich beeldend geschreven en spannend proza. De Jong steekt niet expliciet de loftrumpet op Van Mook, de lezer mag het zelf doen. Ondanks alle tegenslagen in voorjaar en zomer van 1945 (de geallieerde weigering Nederlandse schepen voor Nederlandse vrijwilligers beschikbaar te stellen, de genoemde overdracht van het geallieerde commando met alle gevolgen van dien, de afwerende houding van Australië, hierin gevolgd door de VS) bleef Van Mook zich met zijn immense werkkraacht inzetten voor het door hem al in 1942 beoogde doel: bevrijding van Nederlands-Indië door Nederlandse troepen, herstel van het Nederlands gezag en opbouw in de richting van de eerder aangekondigde hervormingen. Hij liet zich letterlijk niet uit het veld slaan.

Zowel in hoofdthema's en inhoud (met name het Australische gedeelte was vrijwel onbekend), als in structuur is dit een voortreffelijk boek geworden. Door herhaling en samenvatting raakt de lezer nooit het spoor bijster in de veelheid van *parties*, plannen, personen en

militaire gegevens. Steeds opnieuw maakt de schrijver duidelijk hoe weinig de Nederlandse situatie zich met de Indische in de tweede wereldoorlog vergelijken laat. Daarbij munt het boek uit door een zeer genuanceerde beschrijving van de verschillende posities, ook de meer behoudende, waarvan De Jong, zoals bekend, geen aanhanger was en is. Geschiedschrijving moet mijns inziens, wil zij goed zijn, altijd iets hebben van het Griekse drama: alle personen hebben hun eigen gelijk, maken onvermijdelijk hun eigen fouten, gaan dientengevolge ten onder of leven gehavend als overwinnaar door. Die kwaliteit vindt de lezer in dit deel in hoge mate terug.

E. B. Locher-Scholten

D. Barnouw, M. de Keizer en G. van der Stroom, ed., *1940-1945: Onverwerkt verleden?* (Utrecht: HES, 1985, 197 blz., f29,50, ISBN 90 6194 245 4).

Op 8 mei 1945 werd het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie opgericht, zoals bekend na grondige voorbereiding al tijdens de oorlog. Ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het instituut werd een symposium georganiseerd met als thema de invloed van oorlog en bezetting op de Nederlandse samenleving in al haar facetten. Ingebed tussen een korte beschouwing van directeur A. H. Paape over veertig jaar rijksinstituut en een inleidend woord van bestuursvoorzitter A. F. Manning enerzijds en een epiloog van L. de Jong (met enkele persoonlijke opmerkingen en een vergelijking met 'de Franse bezettingstijd' en de gevolgen daarvan) anderzijds, kwamen zes referenten en even zo vele coreferenten aan bod. Alle teksten zijn gepubliceerd onder de titel 'Onverwerkt verleden?'.

Als de bedoeling is geweest om via steeds twee sprekers over één thema discussie uit te lokken, tegengestelde opvattingen aan de orde te stellen, dan is dat bij Nederlands dekolonisatieproblemen het best gelukt. C. Fasseur velt onder de titel 'Het verleden tot last' in een helder betoog een tamelijk streng oordeel over het Nederlandse beleid. Het was inadequaat en vol onbegrip voor de situatie. J. Bank, voor deze gelegenheid zoals hij zelf zegt 'de rol van advocaat van de duivel' kiezend, stelt daar in een evenzeer duidelijke uiteenzetting tegenover dat ten eerste de speelruimte, ook voor de Nederlandse spelers in het conflict, niet zo groot was. Dit geldt des te sterker als men de — mijns inziens redelijke — premisse hanteert, dat een koloniserend regime niet zonder conflict tot dekolonisatie zal overgaan. Welk ander beleid was dan in de gegeven omstandigheden mogelijk geweest? Ten tweede is hij van mening dat Nederland er in een internationale vergelijking, 'afgezien van de nawee Nieuw Guinea', in het bijzonder bij vergelijking met de gebeurtenissen in India, zeker niet slecht afkomt.

Heel interessant is ook het thema binnenlandse politiek. H. Daalder onderschrijft in het begin van zijn voordracht de ook wel door anderen naar voren gebrachte opvatting dat de oorlog vooral als katalysator heeft gewerkt in processen die al voor 1940 begonnen waren of in de lijn der verwachtingen lagen, en een consolidatie van het bestaande politieke bestel heeft betekend. Maar het zou zijns inziens geen volledig beeld geven het daarbij te laten. Hij wijst daarom met enige nadruk op die groepen in de samenleving die wel degelijk duurzaam getroffen werden (joden, oud-il legalen, velen betrokken bij de zuivering en bijzondere rechtspleging) en op een aantal fundamentele processen van verandering in de Nederlandse samenleving na 1945 die tot de oorlogservaringen zijn terug te voeren. Als belangrijkste